

Demokrasi Kavramı ve Modern Demokrasi Kuramlarından Biri Olarak Müzakereci Demokrasi

Elif KORKMAZ

Giriş

Demokrasi kavramı, günümüzün en sık kullanılan ve çok çeşitli anlamlar yüklenilen bir kavramdır. Bu sebeple geçmişten günümüze farklı tanımlamalarla ifade edilegelmiştir. Ne var ki hala ne olduğu noktasında en çok tereddüt edilen ve karmaşa yaşanan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun bir nedeni olarak da her toplumun kendi hukuksal, ekonomik ve siyasal yapısının farklılığını gösterebiliriz. Ancak bu farklılıklar bir zenginlik olarak görülebilse de aynı zamanda büyük bir karmaşaya da sebep olabilmektedir. Eğer genel geçer bir tanım istersek sözlük anlamına başvurmak faydalı olacaktır. Demokrasi sözlük anlamı itibarıyla halkın kendi kendini yönetme biçimi olarak tanımlanmaktadır.¹ Demokrasi kelimesi, Yunan kökenli özel bir ifade olup Yunanca'da halk, halk kitlesi veya tam yurttaşlık anlamında bir kelime olan "demos" ile egemen olmak veya "iktidar kullanmak gibi anlamlara gelen "kratein" sözcüklerinden oluşmaktadır.²

Çalışma konumuz olan ve aynı zamanda modern demokrasi türlerinden biri olan müzakereci demokrasiye gelecek olursak; müzakereci demokrasi, devlette kurum ve kuralaların oluşturulmasında, her türlü sorunların çözümünde, karşılıklı görüşmeye, danışmaya ağırlık veren bir yaklaşımı esas aldığı ileri süren anlayıştır.³ Müzakereci demokrasi,

adından da anlaşılacağı üzere müzakere esasına dayanır ve bu müzakere taraflar eşit siyasal haklara sahiptir.

Bu çalışmanın amacı demokrasi kavramına ana hatlarıyla değindikten sonra modern demokrasi kuramlarından olan müzakereci demokrasiyi genel hatlarıyla incelemektir. Bu çalışma, biri kısa bir başlık diğeri ise genel başlıktan oluşmaktadır. Birinci başlıkta Demokrasinin ana hatlarıyla kavramsal izahatı yapıldıktan sonra, ikinci başlıkta ise modern demokrasi kuramlarından biri olan müzakereci demokrasi alt başlıklarına inilerek incelenecektir.

Anahtar Sözcükler: *demokrasi, müzakereci demokrasi, liberal demokrasi, katılım, demokrasi türleri,*

1. Demokrasi Kavramı

Latince bir deyim olan demokrasi halk anlamına gelen "demos" ile "egemenlik-iktidar" anlamına gelen kratos sözcüklerinden oluşmaktadır.⁴ Sözlük anlamlarının haricinde yukarıda da bahsettiğimiz üzere farklı tanımlamalara da başvurabiliriz. Demokrasi en genel tanımıyla halkın halk tarafından yönetilmesi, egemenliğin millete veya halka ait olmasıdır.⁵ Diğer bir tanım olarak da Abraham Lincoln'ün 1864 yılında verdiği bir söylevde "halkın, halk tarafından, halk için yönetimi"ni

1] Yılmaz EJDER, *Hukuk Sözlüğü*, Yetkin Yayınları, s. 190.

2] ANFRED G. SCHMIDT, *Demokrasi Kuramlarına Giriş*, Çev: M. Emin, KÖKTAŞ, (AKTARAN) Demir NESRİN (2010), *Demokrasinin Temel İlkeleri ve Modern Demokrasi Kuramları*, s. 597-611.

3] R.Cengiz DİRDİMAN, *Anayasa Hukukunun Genel Esas-*

ları ve Türk Anayasa Düzeni, s.117. (AKTARAN) Hasan TUNÇ, *Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi Kavramı*, s.12.

4] A.Şeref GÖZÜBÜYÜK, *Anayasa Hukuku*, Son Değişikliklerle Güncelleştirilmiş 11. Basi, s. 22.

5] DİRDİMAN, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları ve Türk Anayasa Düzeni*, s. 91.

örnek gösterebiliriz.⁶ Dahl'a göre ise demokrasi, "Kolektif ve bağlayıcı kararlar alınan benzersiz bir yöntemi"⁷dir.

Diğer taraftan Demokrasi denince akla ilk olarak, eski Atina sitelerinde uygulanan doğrudan demokrasi örnekleri gelmektedir. Bu uygulama biçiminde, halk bir meydana toplanmakta ve önemli konulardaki kararlarını yöneticilere doğrudan bildirmektedir. Atina'da uygulanan bu yöntem antik çağda bilinen ilk demokrasi örneği olmakla birlikte, bu yönetim tarzında, yalnız vatandaşlar demokratik hak ve özgürlüklerden yararlandırılmakta, kölelerin ise hiçbir hak ve özgürlüğü bulunmamaktadır. Toplantılara sadece belli bir yaşın üzerindeki erkek vatandaşlar katılabilmekte, alınan kararlar bir grup tarafından uygulanmaktadır. Atina demokrasisinde her ne kadar eşitlik, oy hakkı, söz hakkı gibi kurallar bulunmasa da, burada uygulanan demokrasi "tek kişinin yönetiminde mutlak ve sınırsız söz sahibi olması" özelliğini taşımamaktadır.⁸

Kavramsal izahatını yukarıda farklı yönleriyle yaptığımız demokrasi kavramının tarihsel gelişim süreci içinde birçok türü ortaya çıkmıştır. Bir kısmını örnek verecek olursak; Doğrudan – Yaridoğrudan - Temsili Demokrasi, Çoğunlukçu - Çoğulcu Demokrasi, Agonistik Demokrasi, Diyolojik Demokrasi, Feminist Demokrasi, Liberal Demokrasi, Delegasyoncu Demokrasi, Westminster Modeli Demokrasi, Marksist Demokrasi, Kozmopolit Demokrasi, Müzakereci Demokrasi, Militan Demokrasi Katılımcı Demokrasi gibi.

2. Müzakereci Demokrasi Kuramı

Genel olarak bakıldığında, İkinci Dünya Savaşından bu yana karmaşık modern demokratik toplumların üç kamusal yararı güvence altına almaya çalıştıkları görülmektedir; Meşruiyet, ekonomik refah ve tutarlı bir kolektif kimlik duygusu. Karmaşık demokratik toplumlarda meşruiyetin, ortak ilgi alanını

oluşturan konular hakkında herkesin katıldığı özgür ve kısıtlanmasız kamusal müzakere kaynaklanması gerekmektedir.⁹ Bu açıdan bakıldığında, ortak ilgi alanına giren meseleler hakkında kamusal bir müzakere alanı, demokratik kurumların meşruiyeti açısından büyük önem taşımaktadır.¹⁰

Müzakereci demokrasi modelinde, bir yönetim biçiminde kolektif karar alma süreçleri açısından meşruiyete ve rasyonelliğe ulaşmanın gerekli koşulu; söz konusu yönetim biçimindeki kurumların, herkesin ortak çıkarı olarak görülen, özgür ve eşit bireyler arasında rasyonel ve adil biçimde yürütülen kolektif müzakere süreçlerinden kaynaklanmak üzere düzenlenmesidir. Müzakereci bir demokrasi modelindeki genel ilkeler, herkesin üzerinde anlaşacağı normların, yani genel davranış kurallarının ve kurumsal düzenlemelerin geçerli olduğu söylenebilen anlaşmada şu özellikleri taşıyan bir müzakere süreci olmalıdır,¹¹

- Böyle bir müzakereye katılımı eşitlik ve simetri normları uygulanmıştır; konuşma edimleri başlatma, soru sorma, sorgulama ve tartışma açma bakımından herkes aynı fırsatlara sahiptir.
- Herkesin bizzat söylem usulünün kuralları ve bunların uygulanma ya da yürütülme tarzı hakkında dönüşlü savlar ortaya atma hakkı vardır. Dışlanan kişi ya da grup, önerilen söz konusu normdan dolayı olumsuz etkilendiğini gerekçeli olarak gösterebildiği sürece, baştan konuşmanın gündemini ve katılımcıların kimliğini sınırlayan kurallar yoktur. Bazı koşullarda bu, demokratik bir topluluğa mensup yurttaşların kendi ülkelerinde, sınırlarında veya komşu topluluklarda yaşayan ve yurttaş statüsü taşımayan kişilerle, onları etkileyecek meseleler söz konusu ise, fiili bir konuşma içine girmeleri anlamına gelmektedir.

Müzakereci demokrasi yaklaşımında her

6] Şeref İBA, *Anayasa Hukuku ve Siyasal Kurumlar*, s. 81.

7] Robert DAHL, *Demokrasi ve Eleştirileri*, Çeviren Levent Köker, Yetkin s. 6. (AKTARAN) Bülent YAVUZ, *Çoğulcu Demokrasi Anlayışı ve İnsan Hakları*, s. 1-2.

8] İsmet GİRİTLİ / Jale SARMAŞIK, *Anayasa Hukuku*, s.49; GÖZLER, Kemal, *Anayasa Hukukuna Giriş*, s.115-116. (AKTARAN) Hasan TUNÇ, *Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi Kavramı*.

9] Nesrin DEMİR, (2010), *Demokrasinin Temel İlkeleri ve Modern Demokrasi Kuramları*, s. 597-611.

10] Seyla BENHABİB, (1999). "Müzakereci Bir Demokratik Meşruiyet Modeline Doğru: Demokrasi ve Farklılık-Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması", Çev: Zeynep GÜRATA ve Cem GÜRSEL, s.102-103. (AKTARAN) Nesrin DEMİR (2010), *Demokrasinin Temel İlkeleri ve Modern Demokrasi Kuramları*, s. 597-611.

11] Seyla BENHABİB, (1999), a.g.e., s. 105.

türlü görüşün müzakere sürecine dâhil edilmesi gerekir. Bu dâhil etme süreci de Sivil toplum kuruluşları aracılığıyla olacaktır. Müzakere sürecine girecek görüşlerin taşıyıcıları sivil toplum kuruluşları, müzakere sürecinin çerçevesini ve ilkelerini belirleyen ise devlettir.¹² Bu nedenle demokratik meşruiyetin sağlanması için “sivil toplum ile devletin her ikisi de bir diğerinin demokratikleşme koşulu haline gelmelidir.

Devlet kurumları, yasa çıkarma, yeni politikaları yürürlüğe koyma, tikel çıkarlar arasındaki kaçınılmaz çatışmaları açık seçik bir şekilde çizilmiş olan yasal sınırlar içinde tutma ve sivil toplumun yeni eşitsizliklere ve tiranlıklara kurban gitmesini engelleme araçları olarak kavranmalıdır.¹³ Diğer taraftan “Müzakereci demokraside yasaların meşruiyeti, serbest ve açık bir müzakere şartları içinde oluşmasına ve bu nedenle herkes tarafından mantıki olarak kabul edilmesine bağlıdır.”¹⁴ Habermas, siyasetin başarısını toplu eylemde bulunan yurttaşlara değil, eylemde bulunmadan önce çerçeveyi oluşturacak iletişim usullerinin ve koşullarının kurumsallaştırılmasına dayandırmaktadır.¹⁵

Müzakereci demokraside esas mesele, en genel anlamı ile “çoğunluğun hakimiyeti”ne dayanan demokrasilerde, özellikle “azınlık” görüşlerinin savunulabilmesi ve haklarının korunabilmesi gibi konularda meydana gelen sorunların çözülmesine yönelik uygulamaların geliştirilebilmesidir. Bu da Habermas’ın belirttiği iletişim modeliyle olabilecektir.

2.1. Liberal Demokrasiye çare olarak müzakereci demokrasi

Müzakereci demokrasi kuramının liberal demokrasinin krizine çözüm arayışları içinde ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Zira

12] Gülşün TOSUN, Türkiye’de Devlet- Sivil toplum İlişkisi Bağlamında Demokrasinin Pekışmesinin Önündeki Engellere İlişkin Kuramsal ve Pratik Bir Yaklaşım, www.eab.ege.edu.tr. 09.03.2009.

13] John KEANE,; *Demokrasi ve Sivil Toplum*, Çev. Nemci Erdoğan, s. 37.

14] Şaban SİTEMBÖLÜKBAŞI, Liberal Demokrasinin Çıkarmalarına Çözüm Olarak Müzakereci Demokrasi, s.148, www.akdeniz.edu.tr, 09.03.2009.

15] Jürgen HABERMAS, (2002), “Öteki” Olmak, “Öteki”yle Yaşamak: Siyaset Kuramı Yazıları, Çev.: İlknur Aka, s.144.

Liberal demokrasinin, şu anki mevcut duruma bakıldığında toplumların karşılaştığı sorunların çözümünde yetersiz kaldığı ve hali hazırda meşruiyet bunalımı yarattığı söylenmektedir. Öne sürülen bu görüşlere alternatif olarak müzakereci demokrasini modeli ortaya çıkmaktadır. Peki, ‘o halde liberal demokrasi neden meşru değildir veya bir meşruiyet krizi yaşamaktadır’ın cevabını aramak anlamlı olacaktır. Liberal demokraside kararlar, doğrudan demokrasinin katılımcı bireyi tarafından yani toplumun ve kendi gündelik yaşamının sorunlarını aralarında tartışmadan müzakere etmeden kendi iradesi, istemi ve fikri dışında alınmış olmasındandır. Böyle bir demokrasinin meşruiyetinden söz edilemez. Demokrasinin meşru olabilmesinin ilk koşulu müzakereci olmasıdır.¹⁶

Habermas, liberal anlayışın piyasa mantığının siyasal düzeyde alınan kararlara meşruluk sağlamada yetersiz kaldığını düşünmektedir. Bu nedenle liberal demokrasinin hukuksal çerçevesini benimseyerek bireysel hakları güvence altına alınmış yurttaşların iletişiminin ürünü olan müzakere ile sistemin meşruluk sorununu çözmeye çalışmaktadır. Piyasa mantığına iletişimin mantığını eklemekte kamusal alanı yurttaşların müzakereye tam açık biçimde katıldığı politik özerk bir alan olarak tasarlamaktadır.¹⁷

Diğer yandan liberal demokrasinin aksayan yönlerini de şöyle özetlemek mümkündür:¹⁸

- Liberal demokrasi, bireysel niteliği ve vatandaşlarla arasında kurduğu sözleşmeye dayalı bağ nedeniyle azınlık hakları, cinsiyet ayrımcılığı, etnik farklılıklar gibi konularda çözüm üretmekten uzak kalmaktadır.
- Liberal demokraside düzenli seçimlerin yapılması halkın katılımı sağlamakla birlikte, vatandaşların kendileri adına alınan kararlarda etkileri çok azdır ve vatandaşların niyetleri ile onlar adına yapılan siyasal kararlar arasında fark bulunmaktadır. Çünkü tem-

16] Mehmet ARI, *Düşük Yoğunluklu Demokrasi ve Türkiye: 1980 Sonrası Dönemde Türkiye’de Demokratikleşme Süreci*.

17] HABERMAS, (1997), *Kamusalın Yapısal Dönüşümü*, Çev.: Tanıl Bora ve Mithat Sancar, s. 38.

18] SİTEMBÖLÜKBAŞI, a.g.m., s. 139-144, www.akdeniz.edu.tr

- silcilerin faaliyetleri, bakış açıları ve çıkarları, vatandaşların niyet ve bakış açılarından uzaktır.
- Çoğunluğu ele geçirerek iktidar olan siyasi partinin, bütün yönetim organlarını ele geçirmesi ve iktidar olmaktan kaynaklanan yetkilerini azınlığın çoğunluğun sağladığı haklara ulaşmasını engellemek için kullanması eşit olmayan sonuçlar yaratmakta, demokrasi adil, eşit ve açık tarzda işlememektedir. Yöneticilerin kendi çıkarlarına hareket etmeleri, vatandaşa sorumlu oldukları esastan uzaklaşarak yaptıkları hesapsız icraatları ve vatandaş bilgilendirmemeleri demokratik kurumlara olan güveni sarsmaktadır.
 - Çoğunluk yönetimi veya vatandaşlar arasında eşit güç olmamasından kaynaklanan iktidar paylaşımının uygulamada yarattığı sorunlar sosyal dengesizliklere yol açmaktadır.
 - Sivil toplum ve siyasi kurumlar içerisinde mevcut olan eşitsizlikler sosyal tercih mekanizmalarının tarafsızlığını etkilemekte, karar alma süreci oluşturdukları ortamın özellikleriyle değil sadece tercihlerin bir araya getirilmesiyle oluşmaktadır.
 - Eşit oy verme ilkesi demokratik katılımı ve katılım bilincini sağlamak ve çoğunluğun iradelerinin siyasal sürece yansımaya neden olmakla birlikte, çoğunluk sağlayamamış farklı görüş ve eğilimlerdeki alt kültür gruplarını sürecin dışında bırakmaktadır.
 - 2.1. Müzakereci demokrasinin dayandığı temel argümanlar v e ideal ilkeler
 - Müzakereci demokrasi anlayışının dayandığı temel argümanlar şunlardır:¹⁹
 - Müzakereci demokrasi, vatandaşların önceden belirlenmiş bir gündem veya amaç olmaksızın gönüllü olarak siyasal görüşmesini, dolayısıyla karşılıklı görüş alışverişi yapmasını ve siyasal hayatla bağ kurmasını sağlamaktadır.
 - Müzakereci demokrasi, kişilerin ihtilafları çözmeleri bakımından belli bir ortak faydayı değil, müzakere sonucu oluşturulan herhangi bir ortak faydanın katılanlar tarafından üretilmesini sağlamaktadır.
 - Müzakereci demokrasi, birbirini anlamayı ve siyasal diyalogu hedeflemek, eşitlikçi ve

karşılıklı ikna ilkelerini egemen kılmaya çalışmaktadır.

- Müzakereci demokrasi bireylerin bilgilendirilmesini ve karar alma sürecine aktif katılımını esas alarak, bireylerin önceden belirlenmiş iradesinin değil katılımı ile oluşturduğu iradesini meşruiyetinin kaynağı olarak görmektedir.
- Müzakereci demokrasi, bireylerin birbirleriyle müzakere ederek değişik fikirleri de görmeleri, karşılıklı etkileşimde bulunmaları, karar alma süreci içine dâhil olarak müzakere ile ortak bir noktada buluşmaları ve bu süreçte yer almaları nedeniyle kararları benimsemelerini sağlamaktadır.
- Demokratik müzakere, karşılıklı saygı ve tanımayı teşvik ederek, kişilerin toplumsal çıkarların daha ağırlıklı olması gerektiğini benimsemelerini sağlar ve derin görüş ayrılıkları içermeyen ihtilafların daha kolay çözümlenmesini hedefler.

Greiff'e göre, müzakereci demokrasinin ideal ilkeleri şunlardır:²⁰

- a. Müzakere tartışma şeklinde yapılmalı ve konu eleştirel biçimde, doğruluğunu sınavan kişiler tarafından görüş alışverişi şeklinde gerçekleştirilmelidir.
- b. Müzakere kural olarak herkese açıktır. Kararlardan etkilenecek olan kişilerin müzakereye eşit olarak girme ve katılma hakkı bulunmaktadır.
- c. Müzakereler dış baskı olmaksızın, katılımcıların eşitliğini esas alarak serbest olarak yapılır.
- d. Müzakereler mantığa dayalı uzlaşmayı amaçlar ve şartsız devam ettirilir.
- e. Müzakereler herkesin eşit çıkarlarını düzenleyecek şekilde ihtiyaçların belirlenmesi, tercihlerin değiştirilmesi gibi konuları içerir.
- f. Müzakerenin sonuçları özgürlük ve adil fırsat ilkelerine aykırı olmamalıdır.

2.3. Müzakereci demokrasinin aksayan yönleri

Müzakereci demokrasinin şüphesiz birçok aksayan yönü bulunmaktadır. Müzakereci

19] SİTEMBÖLÜKBAŞI, a.g.m, s. 148-156, www.akdeniz.edu.tr, 09.03.2009.

20] GREIFF, P. (2000) Deliberative Democracy and Group Representation, Social Theory and Practice, 26 (3), AKTARAN, SİTEMBÖLÜKBAŞI, a.g.m., s. 149-150, www.akdeniz.edu.tr, 09.03.2009.

demokrasi, kuramsal ve uygulamaya yönelik olarak da eleştirilere maruz kalmıştır. Bu demokrasi tipinin, kapsamlı ve mantıklı bir diyalog şartlarını oluşturup oluşturamayacağı konusunda tereddütler bulunmaktadır. Ayrıca, müzakereci demokrasi sistemindeki bireylerin tartışmalara eşit katılımının tam olarak uygulanamayacağı tartışılmaktadır.²¹

Sonuç

Yukarıda anlatıldığı üzere demokrasi kavramının geçmişten bugüne değişebildiği bunun yanında farklı türlerinin meydana geldiğini söylemek gerekir. Bu farklılıkların sebebi ise, her toplumun siyasal, hukuksal ve sosyo-ekonomik değişikliğinden kaynaklanmaktadır.

Müzakereci Demokrasi anlayışına gelecek olursak; Müzakereci Demokrasi, Liberal Demokrasiye karşı duran onu yadsıyan bir kuram olmaktan öte onun temel ilkelerini kabul edip meşruiyet krizine ve yetersiz kaldığı noktalara çare arayan bir kuram olarak karşımıza çıktığını söylemek isabetli olacaktır.

Sonuçta müzakereci demokrasi anlayışı, siyasal sistemde iktidar yerine bir akıl kavrayışını öne çıkardığı görülmektedir. Müzakereci demokrasi kuramında; müzakereye dayalı, akli ön plana alan ve çıkarları geri planda bırakan bir model söz konusudur. Bireysel irade ve çıkarların ötesinde sivil toplum kuruluşlarının karar alma sürecine dâhil edilmesi ve alınacak kararların müzakere edilerek mutlak doğru olmasa da ideale uygun olacağı öngörülmektedir. Tüm bunlar müzakereci demokrasi kavramının çözüme ulaştıran yanlarıdır.

Kaynakça

- ARI, Mehmet; *Düşük Yoğunluklu Demokrasi ve Türkiye: 1980 Sonrası Dönemde Türkiye’de Demokratikleşme Süreci*. Ankara 2004.
- BENHABİB, Seyla; (1999). *Müzakereci Bir Demokratik Meşruiyet Modeline Doğru: Demokrasi ve Farklılık-Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması*. Çev: Zeynep Gürata ve Cem Gürsel. Wald Yayınları. İstanbul.
- DEMİR, Nesrin; (2010). *Demokrasinin Temel İlkeleri ve Modern Demokrasi Kuramları*. Ege Akademik Bakış 10(2).
- EJDER, Yılmaz; (1996). *Hukuk Sözlüğü*. Yetkin Yayınları. Genişletilmiş 5. Baskı. Ankara.
- GÖZÜBÜYÜK, A.Şeref; (2003), *Anayasa Hukuku*. Son Değişikliklerle Güncelleştirilmiş 11. Bası. Turhan Kitabevi, Ankara.
- HABERMAS, Jürgen; (1997). *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*, Çev: Tanıl Bora ve Mithat Sancar, İletişim. İstanbul.
- HABERMAS, Jürgen; (2002). *Öteki Olmak, Ötekiyle Yaşamak, Siyaset Kuramı* Yayınları. Çev: İlknur Ak, YKY Yayınları, İstanbul.
- İBA, Şeref; (2008), *Anayasa Hukuku ve Siyasal Kurumlar*. Gözden Geçirilmiş Güncelleştirilmiş 2.Bası. Ankara.
- KEANE, John; (1994), *Demokrasi ve Sivil Toplum*. Çev: Nemci Erdoğan. Ayrıntı Yayınları. İstanbul.
- SİTEMBÖLÜKBAŞI, Şaban; (2005), *Liberal Demokrasinin Çıkmazlarına Çözüm Olarak Müzakereci Demokrasi*. İ.İ.B.F. Dergisi. S. 10.
- TOSUN, Gülgün; *Türkiye’de Devlet- Sivil toplum İlişkisi Bağlamında Demokrasinin Pekişmesinin Önündeki Engellere İlişkin Kuramsal ve Pratik Bir Yaklaşım*, *Dernekler Dergisi*, <http://www.derneklerdergisi.com/914/turkiyede-devlet-sivil-toplum-iliskisi-baglaminda-demokrasinin-pekismesinin-onundeki-engellere-iliskin-kuramsal-ve-pratik-bir-yaklasim.html>
- TUNÇ, Hasan; *Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi Kavramı*, 2008. http://webftp.gazi.edu.tr/hukuk/dergi/12_42.pdf

21] SİTEMBÖLÜKBAŞI, a.g.m, s. 160, www.akdeniz.edu.tr, 09.03.2009.

